# ОСТАННІ ЛИСТИ «БЕЙ-ЗОТА»

**4 БЕРЕЗНЯ МИНАЄ 65 РОКІВ З ТОГО ДНЯ, ЯК НА ОДНОМУ З ХУТОРІВ БІЛЯ СЕЛА СУХІВЦІ КОЛИШНЬОГО КЛЕВАНСЬКОГО РАЙОНУ ОБІРВАЛОСЯ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНИКА, ГРАФІКА, АКТИВНОГО ГРОМАДСЬКОГО І ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА, ЧЛЕНА ОУН, ЛИЦАРЯ СРІБНОГО ХРЕСТА ЗАСЛУГИ НІЛА ХАСЕВИЧА (ПСЕВДО БЕЙ-ЗОТ, РИБАЛКА ТА ІНШІ).**

Про обставини загибелі Ніла Хасевича свого часу стало відомо з розповіді Бориса Стекляра – у 1952 році капітана МГБ, який і керував ліквідацією Бей-Зота. Російському «літописцю» радянських каральних органів Теодору Гладкову Стекляр наприкінці 80-х років розповів про всі подробиці тієї операції на подвір'ї сухівецьких селян Стацюків. Публікація ця добре відома, не раз «засвічувалася» у пресі, а тому повторювати її немає потреби.

Від себе додам, що в роки моєї радянської молодості Борис Стекляр в колі тодішній рівненських «еліт» був одним із найвідоміших її представників. Він очолював «захмарну», як на той час, організацію – рівненський «Інтурист». Спілкування з її очільником у всіх випадках завжди було приємне. Борис Стекляр був хитрий, іронічний і розумний чоловік. Про його «гебістське» минуле можна було тільки здогадуватися. Начальником «Інтуристу» кого-небудь не ставили. На такі посади призначали перевірених людей, а хто б міг бути більш «перевіренішим», ніж Стекляр? До всього, справжній професіонал. То, може, зараз уже не варто «таврувати» справжніх професіоналів далеких років, тодішніх лицарів «плаща і кинжалу»? Як сказати. Колись у популярному журналі «Огонек», головному рупорі горбачовської «перестройки» (редагував журнал українець Віталій Коротич) був вміщений матеріал, як один колишній в'язень ГУЛАГу через багато років випадково на базарі зустрів свого слідчого-чекіста, який, власне, і засадив його в сибірські концтабори.

– Ти зламав мені життя, – сказав йому колишній політв'язень. – Ти ж був не дурний і добре знав, що я не винуватий. Чому ж ти зробив усе від тебе залежне, щоб мене засудили на тривалий термін і, навіть, могли розстріляти? Ти зламав життя мені і моїй сім'ї. Як ти після цього можеш спокійно жити?

– Розумієш, усі ми були учнями в школі радянської системи, – збентежено відповів колишній мучитель.

– Це я розумію! Але чому ти у цій школі не був «двійочником», «трійочником» насамкінець. Чому ти обов'язково хотів завжди бути тільки відмінником!

Борис Стекляр у своїй справі боротьби з бандерівцями теж був відмінником.

Окрім його розповіді про деталі загибелі Ніла Хасевича Т.Гладкову, існують дивовижні мемуари Марії Савчин («Марічки») «Тисяча доріг» («Літопис УПА», т. 28, Торонто-Львів, 1995 р.). Видавці споминів писали, що ці мемуари помітно вирізняються серед подібних про боротьбу УПА. Авторка перебувала в підпіллі понад дев'ять років, майже від початку збройної боротьби, від 1944 до літа 1953, коли залишилися в підпіллі «останні могікани». Упродовж цих років їй довелось побувати у Львівщині, на Закерзонні, в Польщі, Карпатах, на Поділлі, Волині та Поліссі, й боротьбу на цих українських землях вона описала в своїх споминах. При тому від 1945 року М. Савчин була дружиною Василя Галаси, спочатку заступника провідника ОУН Закерзонського краю, а від 1948 - провідника ОУН Північно-західних українських земель (ПЗУЗ, тобто Волині й Полісся). Майже весь час вона перебувала з чоловіком, зустрічалася з різними провідними людьми, писала для них на машинці листи, звіти, доручення, інструкції й інші матеріали. Одне слово, авторка багато бачила й знала, й це віддзеркалюють її спогади.

У 1952 році Марія Савчин, разом з іншими підпільниками, переховувалася у криївці, яку викопали в клуні на подвір'ї Параски Наглюк – на хуторі неподалік села Старожуків. Господаря обійстя Леонтія Наглюка у 1949 році за сприяння бандерівцям радянська каральна система засудила на 7 років тюрми. Їх дочка, Віра Наглюк-Шарко, нині мешканка Клеваня, у своєму нарисі-спогаді «Вертає пам'ять до дитячих літ» писала:

*– Криївку копав Льонік на псевдо «Роман». У ній оселилися троє відважних повстанців: чоловік з дружиною на псевдо «Орлан» і «Марічка» та сестра «Романа» Віра на псевдо «Люба». Саме авторка спогадів, «Марічка», у 1952 році з чоловіком Василем Галасою, на псевдо «Орлан», переховувались на нашому обійсті у селі Старожуків.*

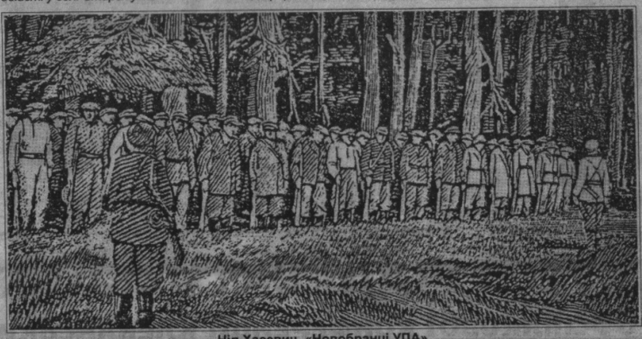

Ніл Хасевич. «Новобранці УПА».

Марія Савчин у своїх споминах детально згадує день 4 березня 1952 року, принаймні, свої відчуття того дня:

*– Було четверте березня. Досвіта господиня поїхала до Рівного за хлібом, і ранком не відкривалось криївки, щоб вичерпати воду. Вона ще не повернулася з міста, як перед вечором її донька повідомила нас, що люди говорять, ніби сьогодні опергрупа відкрила бункер у Сухівцях. У ньому загинув старший чоловік без ноги і ще один або й двох повстанців. Нині сполудні наїхало в наше і також у сусідні села повно війська МВД. Привезли з собою кухні, харчі та розквартирувалися.*

*З її розповіді Орлан відразу зорієнтувався, що загинув визначний графік Зот-Бей. Орлан знав, що Зот перебував у надрайоні Буйного. Велика незаступна втрата в нашій боротьбі...*

*Пізніше, вже весною, «Орлан» точніше довідався про обставини його смерті. Загинув Зот, як і не один повстанець, зовсім випадково. Його бункер забезпечував Назар усім потрібним - харчами, матеріалами до праці. Коли МВД викрило криївку Буйного, Назар хотів перевірити, яка ситуація біля Зота, чи все там гаразд. Тільки що він увійшов у хату, як за ним зайшов озброєний уповноважений. Обоє, заскочені, зчепились за зброю, позмагалися й вискочили з хати. Уповноважений побіг прямо до сільради, подзвонив у район до МВД, і ще тієї ночі наїхало на хутір опервійсько.*

*Увесь день шукали бункер і не могли знайти. Вхід був дуже добре замаскований. Може, були б не знайшли, якби не вжили хитрості. Ґебісти зразу розділили всіх членів родини і допитували кожного зокрема, але ніхто не признавався. Врешті ввечері прийшов до господаря начальник МГБ і з тріумфом заявив: «Ну, давольно валять дурака. Знаємо вже, що в тебе є бункер, жінка сказала. Тепер не будемо тебе більше випитувати, чи є він, лиш показуй, де вхід!».*

*Господар аж застогнав, схопившись за голову: «Ах, не видержала! Будь ти проклята!» - і показав вхід.*

*Тим часом жінка ні в чому не була винна, бо нічого не призналася…*

* * *

У наведеному уривку та, що «досвіта господиня» – це матір Віри Наглюк – Параска Лук'янівна. «Обзроєнний уповноважений» – за словами місцевих старожилів, один із радянських чиновників Клеванського району, який інспектував села і хутори. До цього мав навіть фронтові заслуги. Чоловік цей прожив довге життя, офіційно його так ніхто і не обвинуватив у тому, що він «здав» Хасевича. А відтак, юридично він ні в чому не винний. Якби Радянський Союз проіснував ще років зо 50, усі ці подробиці взагалі-би канули в Лету.

Та повернемося до постаті Хасевича в останні роки його життя. Лише варто знати його твори – і вся непересічність цієї особистості стає очевидною. Але як відчути його живе слово? Природно, що жодного кадру кінохроніки чи аудіозапису видатного українця не збереглося. Залишається одне – звернутися до його епістолярної спадщини, тобто листування. На жаль, вона не така і велика. Ми можемо користуватися доступними відкритими джерелами, і вони дозволяють поглянути на постать Хасевича з іншого ракурсу. Якщо звернутися до 16 тому «Літопису УПА» (Київ-Торонто, 2011 р.) «Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА 1944-1954 рр.», у цьому об'ємному томі ми зможемо віднайти лише декілька листів Ніла Хасевича, адресованих провідникам УПА. Опубліковані матеріали стосуються періоду з 2 листопада 1946 року по січень 1952-го (тобто, художнику залишалося жити місяць-півтора). Окремі листи дійшли до нас російською мовою. Їх оригінали гебісти захоплювали під час облав, потім у своїх звітах тексти того ж Н.Хасевича, написані українською, перекладали на російську. Оригінали, вірогідно, знищували. У такому вигляді кілька цих листів і дійшло до нас.

Лист Ніла Хасевича до «Матвія», датований 2 листопада 1946 року, свідчить про на рідкість широкий політичний кругозір митця. Перед нами постає всебічно обдарована людина – високоосвічена, яка чітко бачить мету своєї боротьби, принципова і безкомпромісна. Наріжним каменем цієї боротьби Хасевич ставить політико-виховну, роз'яснювальну роботу на основі вишкільних матеріалів, говорить про велике значення виховання підпільних кадрів. У листі – жодного натяку на згортання боротьби, капітуляцію. Політичній тематиці присвячена переважна частина цього об'ємного листа, і лише в одному місці Хасевич проступає як художник. Він просить: «*Чи Ви не могли б передати деякі мої дереворити закордон? Порушую це питання тому, бо знаю з досвіду, яке це має пропагандивне значення закордоном. Дереворитову ілюстрацію з відповідним коротким текстом радо помістить кожний часопис. Також можна дати на виставки, які завжди десь влаштовуються. На міжнародних виставках я вже колись виставляв (Шікаго, Льос-Анджельос (так в оригіналі, – ред.), Берліні, Римі, Празі і Варшаві) і знаю, яку це має пропагандивну вартість*»…

Хасевич добре усвідомлював, що боротися за самостійну Україну він у змозі лише словом і силою свого художнього таланту. З наведених слів випливає, що йому не потрібна була слава популярного у світі «грошовитого» митця. Він лише хотів, щоб ця популярність була ще однією дієвою формою його боротьби.

У цьому ж листі Н.Хасевич зауважує: «Маю також ряд портретів». В їх числі він називає й портрет борця на псевдо «Галина». «Галина» – це вихідець з Клеваня, один з найвідоміших провідників ОУН Яків Бусел. Наразі доля цього портрета невідома, може, і по сьогодні ця робота Хасевича перебуває десь у запасниках, чи у якомусь архіві служби безпеки.

Що стосується адресата – «Матвія», дослідники сходяться на тому, що, вірогідно, це уродженець села Дядьковичі В'ячеслав Романович Антонюк, член ОУН з 1948 року, очолював провід Рівненського району. Загинув під час проведення чекістсько-військової операції у криївці на хуторі біля села Гуменники.

* * *

Наступний лист Н.Хасевича адресований одному з найвідоміших провідників ОУН Іванові Литвинчуку («Дубовому»). Оригінал документа був вилучений у січні 1951 року працівниками МДБ в Демидівському районі під час ліквідації І.Литвинчука.

Між рядками цього листа Хасевич знову бачиться все такий же – сповнений сил та енергії боротися за свої ідеали засобами мистецтва, його головної зброї. Він говорить про свої наміри завершити портретну галерею героїв УПА, просить надсилати йому фотографії бійців. Він пише:

*– Положительные моменты из нашей борьбы будут тем магнитом, какой потянет к нам молодежь и старших, и возродят веру в наши основные силы. Особенно ценное было бы пустить серию таких образов с коротким текстовым разъяснением для востока, где о действиях ОУН-УПА меньше знают, чем здесь. Пусть видят, пусть знают и про нас, пусть набирают веры, пусть знают о героических делах ОУН-УПА.*

* * *

Останній, відомий нам лист Хасевича, адресований Володимиру Троцюку («Буйному») – керівникові районного проводу ОУН. Датований лист січнем 1952 року. Переклав документ на російську мову особисто Борис Стекляр, у той час – замісник начальника відділення другого відділу УМДБ у Рівненській області.

«Буйного» чекісти знищили у його криївці наприкінці лютого 1952 року. Тоді ж у ній був знайдений лист Хасевича, з якого гебісти і зрозуміли, що художник переховується десь неподалік. Неподалік, згідно оперативної інформації, знаходився і Василь Галаса («Орлан»). У ті числа гебісти одержали конкретне завдання – знищити обох – «Бей-Зота» і «Орлана». Того березневого трагічного для художника і двох його побратимів дня, «Орлан» і «Бей-Зот» знаходились у своїх криївках у селах Сухівці і Старожуків на віддалі якихось п'яти кілометрів…

Останній лист Хасевича до Троцюка, на відміну від попередніх, сповнений роздратування і, навіть, обурення. На це були певні причини. Справа в тім, що в криївку Хасевича, розраховану на двох людей, був «підселений» третій повстанець. А це створювало додаткові труднощі у без того важке перебування в підпіллі «Бей-Зота» і його побратима.

*– Я требовал остановить все движения около этого дома, чтобы не расконспирировать место и терену, а Вы, как-бы наперекор, направили туда самовольно целую свою ораву,* – обурювався у листі Хасевич.

Митець ніби як відчував, що вся ця метушня навколо його криївки добром не скінчиться. Мабуть, його серце чуло – трагічна розв'язка не за горами. Наприкінці листа Хасевич пише Троцюку:

*– Прошу Вас с уважением ставится к моим требованиям. Такие требования я выдвигаю только желая и руководясь добром дела и безопасностью нас всех…*

Все-таки він на щось іще сподівався. Хоча, як людина розумна і талановита, тверезо аналізуюча міжнародну ситуацію, він чудово розумів, що Захід уже не розпочне нової війни зі сталінським ядерним Радянським Союзом, а відтак самотужки зламати більшовицького монстра аж ніяк не вдасться. Боротьба за самостійну українську державу перетворилася на боротьбу приречених…

Мабуть, у Ніла Хасевича був вибір – він міг би вийти із підпілля і тим самим зберегти собі життя. Та це була людина не такого тривіального покрою. Тісна, сира сухівецька криївка стала для нього територією волі, і цю територію він не забажав віддавати без бою. «Бей-Зот» не міг уявити себе рабом.

* * *

Параска Наглюк прожила 80 років, її не стало у 1986-му. Чотирма роками раніше помер її чоловік, Леонтій Іванович. Після п'ятирічного ув'язнення він працював у місцевому колгоспі. Василь Галаса («Орлан») залишився в живих. Був заарештований гебістами, засуджений на 10 років ув'язнення. Помер у Києві у 2002 році. Його перша дружина Марія Савчин («Марічка») скінчила свій вік у 87 років у Сполучених Штатах Америки в 2013.

**Віктор ПАРФЕНЮК.**